

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
Кафедра політології і державного управління
Кафедра соціології та соціальної роботи

**ПОЛІТИЧНІ
ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ
в кінці XX – на початку XXI століть**

Колективна монографія

*За загальною редакцією
Юрія Остапця і Маріана Токаря*

Ужгород
ТОВ «РІК-У»
2025

УДК 323.22/.28(477)"19/20":316.42

П-50 Політичні інститути та процеси в Україні в кінці XX – на початку XXI століть: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бортніков, В. Бурдяк, М. Готра, В. Дудінський, І. Дудінська, М. Зан, Н. Кононенко, А. Круглашов, В. Лебедюк, Ю. Остапець, М. Палінчак, Н. Ротар, Н. Сабадаш, Д. Стебляк, І. Тодоров, М. Токар, Т. Федорчак, К. Червеняк, М. Шелемба]; Каф. політ. і держупр.; Каф. соціології та соц. роб.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2025. 488 с.

Пропоноване видання колективу авторів підсумовує дослідження актуальних питань політичних інститутів та процесів в Україні в контексті демократичної практики суспільно-політичних і публічно-управлінських відносин. Колективна монографія фокусує увагу на зміні соціально-політичного ландшафту в Україні в надскладних умовах криз, війни та геополітичної турбулентності. Це третє видання з трилогії про політичні інститути та процеси, ініційованої редакторами. Раніше побачили світ колективні монографії «Теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів» (Ужгород, 2022) й «Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XXI століття» (Ужгород, 2023).

Видання стане в нагоді всім, хто цікавиться вивченням політичних інститутів та процесів, дослідженням питань розбудови і взаємовідносин держави й громадянського суспільства, публічно-управлінських відносин, державної політики і розвитку демократії в Україні та світі.

Рецензенти:

Василь КЛИМОНЧУК, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Василь БУСЛЕНКО, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та публічного управління Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Рекомендовано до друку:

на засіданні Вченої ради факультету суспільних наук
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"
(протокол № 4 від 18 грудня 2024 р.);

на засіданні Вченої ради
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"
(протокол № 2 від 25 лютого 2025 р.)

© Колектив авторів, 2025

© ТОВ «РІК-У», 2025

ISBN 978-617-8390-66-2

ЗМІСТ

Преамбула (<i>Юрій ОСТАПЕЦЬ, Маріан ТОКАР</i>)	5
Розділ 1. Еволюція партійної системи України: характеристика етапів та перспективи розвитку в поствоєнний період (<i>Юрій Остапець, Ірина Дудінська</i>).....	7
Розділ 2. Електоральна та позаелекторальна участь в Україні: чи мають значення інтерес до політики, соціальний клас чи релігійність? (<i>Віталій Лебедюк</i>)	61
Розділ 3. Особливості політико-партійної структуризації представницьких органів місцевого самоврядування у поліетнічних регіонах України (за результатами місцевих виборів 2020 року) (<i>Михайло Зан</i>)	83
Розділ 4. Цифрові трансформації політичного процесу в Україні: тенденції та перспективи (<i>Наталія Ротар</i>)	133
Розділ 5. Пастки спроможності українських урядів в розрізі нормативної легітимності (<i>Наталія Кононенко</i>).....	181
Розділ 6. Розвиток державної етнонаціональної політики в Незалежній Україні: динаміка, сучасний стан, перспективи удосконалення (<i>Кристина Червеньяк</i>).....	215
Розділ 7. Суб'єктність неурядових організацій етнонаціональних спільнот в інституціональному процесі сучасної України (<i>Маріан Токар, Маріанна Готра</i>)	253
Розділ 8. Державно-церковні відносини в Україні (<i>Микола Палінчак, Діана Стебляк</i>)	285
Розділ 9. Україна на шляху до Об'єднаної Європи (<i>Анатолій Круглашов</i>)	309

Розділ 10. Україна в євроатлантичній інтеграції: історія та перспективи (<i>Ігор Тодоров</i>)	329
Розділ 11. Особливості правового забезпечення міжнародної співпраці України з Європейським Союзом в умовах широкомасштабної війни проти російської федерації (<i>Віра Бурдяк, Тетяна Федорчак</i>)	349
Розділ 12. Політичні процеси на Волині (<i>Валерій Бортніков</i>)	379
Розділ 13. Електоральні процеси на Закарпатті (1991–2020) (<i>Юрій Остапець, Михайло Шелемба, Владіслав Дудінський</i>)	409
Розділ 14. Гуманітарна політика в територіальних громадах в умовах воєнного стану (<i>Наталія Сабадаш</i>)	459
Післямова (<i>Юрій ОСТАПЕЦЬ, Маріан ТОКАР</i>)	481
Про авторів	483

РОЗДІЛ 2

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ТА ПОЗАЕЛЕКТОРАЛЬНА УЧАСТЬ В УКРАЇНІ: ЧИ МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ІНТЕРЕС ДО ПОЛІТИКИ, СОЦІАЛЬНИЙ КЛАС ЧИ РЕЛІГІЙНІСТЬ?

Віталій ЛЕБЕДЮК

Вступ. Дослідження проблеми електоральної та позаелекторальної участі має вирішальне значення для розуміння динаміки громадянської активності та стійкості демократії. Участь у виборах, насамперед через голосування, є фундаментальним механізмом, за допомогою якого громадяни можуть висловлювати свої уподобання та впливати на владу. Однак тенденції свідчать про суттєве зниження участі у виборах [18], особливо серед молоді, як в Україні [1; 3; 6], так й у світі [22; 43], що викликає занепокоєння щодо репрезентативності демократичних процесів. Наслідки такого зниження електоральної участі впливають не лише на результати політики, але й підриває довіру громадськості до демократичних інститутів [18]. Важливо також враховувати вплив структурних бар'єрів, таких як дизайн виборчої системи та функціонування політичної системи. Ці бар'єри непропорційно впливають на різні групи громадян і можуть знижувати явку виборців, ще більше поглиблюючи нерівність у політичній участі [24]. Тому комплексні дослідження як електоральної, так і позаелекторальної участі є важливими для виявлення цих бар'єрів та адвокації відповідної політики щодо ширшого громадянського залучення.

Починаючи з 2015 року в Україні набули поширення невиборчі форми участі, такі як електронні петиції та бюджет участі, що свідчить про зміну способів взаємодії громадян зі своїми громадами [5]. Цей зсув може відображати зміну соціальних пріоритетів і наявність можливостей для інших форм участі, що може призвести до нерівномірного залучення різних демографічних груп [22]. Розуміння цих тенденцій є важливим для розробки стратегій сприяння інклюзивному громадянському залученню, що сприятиме подоланню

розриву у різних формах участі, особливо серед недостатньо представлених груп населення [42].

Важливість дослідження електоральної та позаелекторальної участі полягає в тому, що воно здатне виявити чинники, які впливають на громадянську активність у всіх сегментах суспільства. Тим не менш політична участь не зводиться лише до голосування на виборах [29; 40]. З цієї точки зору, моє ключове дослідницьке питання полягає в тому, чи люди, які активно голосують на виборчих дільницях, одночасно займаються іншими видами політичної участі? Чи замінили традиційну участь на виборах іншими формами політичної участі? Тобто чи можемо ми розглядати голосування на виборах та участь в інших видах політичної діяльності як взаємодоповнюючі форми політичної діяльності, чи ці політичні дії слабко корелюють між собою.

Метою дослідження є з'ясувати чинники, які впливають на електоральну участь та інші форми політичної участі в Україні. Для досягнення мети дослідження увага буде сфокусована на виконанні наступних завдань: 1) здійснити критичний огляд літератури щодо явки на виборах та інших форм політичної участі в Україні та інших країн Східної Європи; 2) виокремити низку чинників та протестувати їх на значущість за допомогою статистичних методів аналізу даних; 3) пояснити вплив виявлених чинників на різні форми політичної участі в Україні.

Таким чином у дослідженні я намагаюся розглянути явку на виборах більш комплексно і пов'язати цей основний спосіб громадянської активності з менш традиційними видами політичної діяльності в Україні.

Пояснення зниження явки на виборах. Огляд літератури дає підстави стверджувати, що існують групи чинників, які впливають на зниження явки на виборах. Перша група чинників, що призводить до зниження явки, пов'язана з соціально-політичними тенденціями. Більшість досліджень з даної проблематики були проведені на основі електоральних даних першої декади посткомуністичних виборів. Наприклад, Т. Костадінова підкреслює, що динаміка явки виборців у посткомуністичній Європі демонструє різке зниження, причому середній рівень явки знизився з приблизно 80% на початку 1990-х років до 50 – 66% після третього електорального циклу [26]. До цієї проблеми була привернута увага багатьох до-

слідників через занепокоєння щодо стану демократії в цих країнах, оскільки низька явка може призвести до недостатнього представництва певних демографічних груп і потенційного розриву зв'язку між виборцями та їхніми представниками [41]. Разом з тим Т. Костадінова і Т. Пауер стверджують, що перехід від авторитаризму до демократії часто призводить до початкового сплеску явки виборців під час перших виборів, за яким слідує різке зниження в наступних електоральних циклах, і ця тенденція спостерігається як у Східній Європі, так і в Латинській Америці [27]. Ця закономірність свідчить про те, що новизна демократичних виборів може спочатку мобілізувати виборців, але в міру того, як новизна зникає, настає розчарування, що призводить до зниження початкового рівня участі [16].

Разом із тим низка досліджень вказують на те, що розчарування політичним процесом, вкорінене в комуністичному минулому, призвело до зниження явки виборців у цих країнах [32]. Більше того, соціальна стратифікація посилює нерівність участі, припускаючи, що залученню громадян часто перешкоджає відсутність довіри до політичних інститутів і слабке громадянське суспільство [36]. Це збігається з висновками Г. Поп-Елехес і Дж. Такера, які вказують на дефіцит громадянської участі, пов'язаний з історичним контекстом посткомуністичних суспільств [33]. Їхній аналіз показує, що історичний контекст значною мірою формує сучасну політичну поведінку, коли громадяни демонструють нижчий рівень довіри та участі порівняно з їхніми колегами в більш усталених демократіях.

Друга група чинників, що призводить до зниження явки, пов'язана з інституційними правилами. Динаміка явки виборців значною мірою формується виборчим законодавством, яке створює стимули для участі у виборах [4; 26]. Запровадження змішаних виборчих систем, які поєднують пропорційне представництво з одномандатними округами, створило можливості для персоніфікації виборчої агітації, однак це не завжди призводило до підвищення явки [25]. Більше того, низка досліджень вказують на те, що перехід від комуністичних режимів до демократичних систем призвів до все більш нерівномірної явки, насамперед через складність виборчого процесу, що призводить до розгубленості та апатії виборців, особливо серед тих, хто менш політично заангажований або поінфор-

мований [30; 38]. Таким чином, складність інституційних правил може відштовхнути потенційних виборців, особливо з категорії громадян, які не вирізняються громадянською активністю, що призводить до зниження загальної явки. Наприклад, в Україні через тривале неврегулювання права голосу для внутрішньо-переміщених осіб, було позбавлено значної групи виборців можливості взяти участь у виборах [9]. Крім того, роль профспілок, які історично мобілізували виборців у західних демократіях, у Східній Європі зменшилася, що ще більше поглиблює нерівномірність явки [30].

Динаміка електоральної волатильності в посткомуністичних країнах теж розглядалася дослідниками як чинник зниження явки на виборах. Дослідження Е. Пауелла і Дж. Такера показує, що політичний ландшафт у посткомуністичних країнах характеризується значними коливаннями, зумовленими як появою нових партій, так і змінами у лояльності виборців [34]. Така мінливість створює виклики для політичної стабільності та врядування, оскільки партії повинні постійно адаптовуватись до мінливих уподобань виборців та політичної кон'юнктури [7]. Отримані результати свідчать про те, що розуміння причин електоральної нестабільності є важливим для розуміння ширших моделей політичної участі в посткомуністичних країнах.

Третя група чинників, що призводить до зниження явки, пов'язана з легітимністю демократичних інститутів. Високий рівень явки виборців часто асоціюється з більшою довірою громадськості до виборчих процесів та політичних систем [11]. Наприклад, С. Бірч підкреслює, що сприйняття справедливості виборів суттєво впливає на явку виборців, припускаючи, що незадоволеність виборчим процесом може призвести до відмови від участі у виборах [14]. Цей взаємозв'язок підкреслює важливість забезпечення того, щоб вибори сприймалися як чесні та легітимні, оскільки таке сприйняття має вирішальне значення для зміцнення громадської довіри та участі у майбутніх виборах.

Поряд із цим, зниження явки часто пов'язують зі зростаючим почуттям розчарування політичним процесом, оскільки громадяни стають дедалі більш скептичними щодо ефективності своїх голосів (гіпотеза «виборчих ставок») і доброчесності політичних інститутів [13; 32]. Зміна поколінь у політичних поглядах також відіграє певну роль, оскільки молоді виборці можуть відчувати себе менш по-

в'язаними з традиційними політичними процесами, що сприяє зниженню рівня явки [21; 28].

Проблеми мобілізації молодих виборців є особливо актуальними, оскільки ця демографічна група історично демонструє нижчі показники явки порівняно зі старшими віковими групами. Дослідження підтверджує тенденцію до зниження явки на виборах серед молоді, пояснюючи це різними чинниками, включаючи освітню нерівність та недостатню залученість [15; 20]. Таким чином, освіта відіграє ключову роль у формуванні громадянських цінностей, що в свою чергу може підвищити ймовірність участі як у виборчих, так і у не-виборчих активностях.

Зв'язок між корупцією та явкою виборців має складну динаміку в посткомуністичних країнах. Дослідження вказує на те, що хоча перші корупційні скандали можуть мобілізувати виборців до змін, тривале перебування під впливом корупційних практик може призвести до розчарування і зниження явки [37]. В міру того, як громадяни стають дедалі більше обізнаними про поширеність корупції в політичних системах, їхня довіра до виборчого процесу зменшується, що призводить до зниження рівня явки виборців та не сприяє ширшій демократичній участі.

Участь у виборах слугує фундаментальним механізмом, за допомогою якого громадяни висловлюють свої уподобання та впливають на політичні результати. Розуміння динаміки участі у виборах може висвітлити не тільки бар'єри, які заважають громадянам брати участь у голосуванні, а й чинники, які впливають на явку та інші форми позавиборчої активності.

Явка на виборах в Україні та країнах Східної Європи у порівняльній перспективі. Численні дослідження показують, що політична участь в країнах Східної Європи є суттєво нижчою ніж в країнах Західної Європи [12; 17]. Якщо в першій декаді явка на виборах у посткомуністичних країнах була високою, то з кожними наступними виборами ми спостерігаємо постійне зниження явки на виборах (рис. 1).

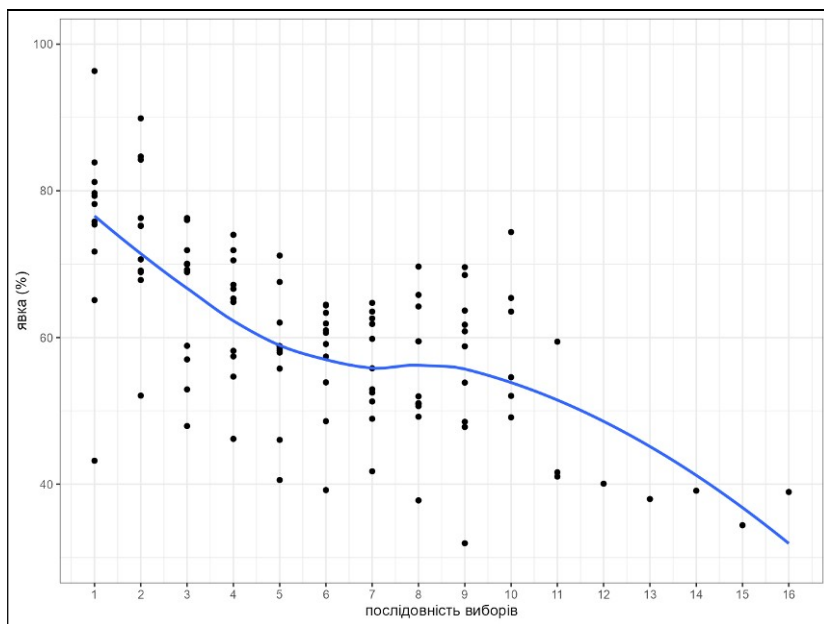

Рис. 1. Падіння явки на парламентських виборах у країнах Східної Європи (1990-2024)*.

**Кожна точка на графіку відображає явку на парламентських виборах у Болгарії, Чеській Республіці, Естонії, Угорщині, Латвії, Литви, Молдови, Польщі, Румунії, Словаччині та Україні.*

Джерело: побудовано автором на основі IDEA Voter Turnout Database [39].

Діаграма вказує на чітку тенденцію до зниження явки виборців на парламентських виборах у країнах Східної Європи з 1990 по 2024 рік (рис. 1). Варіабельність точок даних навколо кривої свідчить про те, що, хоча загальна тенденція знижується, швидкість і ступінь зниження варіюються залежно від країни та року виборів (додаток 1). Останні електоральні цикли в Угорщині, Польщі та Словаччині вказують на виняткову тенденцію до підвищення явки на парламентських виборах, що, можливо, пов'язано з періодами підвищеної політичної активності правих та популістичних партій, які мобілізували невдоволений електорат в цих країнах.

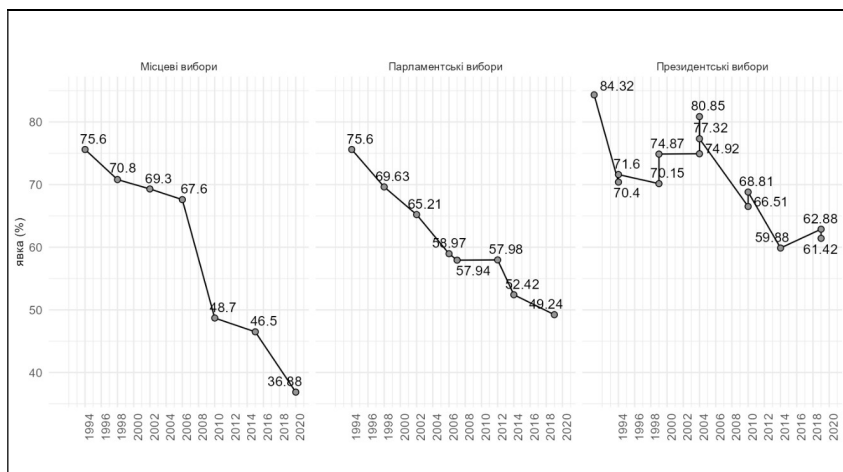

Рис. 2. Явка на виборах в Україні.

Джерело: побудовано автором на основі даних Центральної виборчої комісії [10].

На трьох графіках простежується загальна тенденція до поступового збільшення рівня абсентеїзму в Україні (рис. 2). Наприклад, в Україні явка від перших виборів до останніх виборів знизилася на 34% [2]. Найбільш критичне падіння явки на виборах ми спостерігаємо на місцевих виборах. Однак, тут варто зазначити, що до 2006 року парламентські та місцеві вибори проводилися паралельно, що створювало ефект «вирівнювання» загальної явки. Як наслідок, перші самостійні місцеві вибори, спричинили до девальвації явки виборців майже на 20%. Збереження такої тенденції може негативно позначитись на ефективності процесу децентралізації в Україні, оскільки послуги виборці отримують у своїй територіальній громаді, що в свою чергу повинно більше стимулювати громадян брати участь у різних формах політичної активності. Незважаючи на те, що явка на парламентських виборах теж поступово знижується, вона не має такого стрімко вираженого характеру як на місцевих виборах. Явка на президентських виборах має більш зигзагоподібну тенденцію ніж лінійну, що можна пояснити різним рівнем політичної мобілізації та персоніфікації виборчих кампаній. Наприклад, помітне зростання явки виборців на останніх президентських виборах пояснюється мобілізацією протестного електорату.

Дані та методи. Щоб дати відповідь на ключове дослідницьке питання щодо чинників, які впливають на електоральну участь та інші форми політичної участі в Україні, я використовую дані останньої хвилі World Values Survey (WVS) [23]. Опитування проводилось в Україні у 2020 році. На жаль я не можу порівняти дані з попередніми хвилями, оскільки не усі вибрані нами змінні враховані в попередніх хвилях дослідження. Водночас я зможу вирішити цю проблему як тільки стануть доступними дані з останньої хвилі European Social Survey по Україні за 2022 рік і порівняти їх з результатами опитування за 2012 рік [19].

Опитувальник WVS містить кілька важливих змінних, пов'язаних з формами політичної участі. Вісім змінних знаходяться в центрі моєї уваги: участь у виборах, підписання петицій, приєднання до бойкотів, відвідування законних/мирних демонстрацій, приєднання до неофіційних страйків, членство в профспілках, членство в політичних партіях та членство в професійних асоціаціях. Я усвідомлюю, що цей перелік політичної участі може показати лише часткове пояснення залученості громадян до політики, але в будь-якому випадку це розширить наше розуміння політичної поведінки в Україні.

У своєму дослідженні я використаю підхід запропонований для вивчення електоральної та не електоральної поведінки у країнах Вишеградської групи [31] та модифікую його до суспільно-політичної динаміки в Україні. До обраних восьми змінних, які описують політичну участь, я застосував факторний аналіз, який виокремив три виміри (*dimensions*). Перший вимір складається з підписання петицій, приєднання до бойкотів, відвідування законних / мирних демонстрацій, приєднання до неофіційних страйків. Другий вимір включає належність до профспілок, належність до політичних партій, належність до професійних асоціацій. Третій вимір включає участь у виборах. Таким чином за результатами факторного аналізу можна сконструювати дві нові змінні, які будуть називатися «*elite-directed forms*» та «*elite-challenging forms*» політичної участі. Обидві змінні є бінарними. Якщо респондент відзначив одну або більше з перелічених дій протягом останнього року то йому присвоювали 1, в іншому випадку 0. Після перекодування змінних я використав міру Кромбаха Альфа, яка показала надійний результат (0,73) та можливість застосування змінних у подальшому аналізі. Відповідно до

запропонованого підходу «*elite-challenging forms*» об'єднує ті показники які безпосередньо кидають виклик політикам. І навпаки у випадку «*elite-directed forms*» вподобання респондентів виражаються через приналежність до певних форм організацій [31].

Однак у своєму дослідженні окрім традиційних контрольних змінних (стать, вік, освіта, політичний інтерес, політична довіра) я додаю змінні, які в українській практиці можуть суттєво впливати на форми політичної участі. Я використав змінну соціальний клас (суб'єктивна оцінка респондента [8]) та частота відвідування релігійних служб, оскільки ці змінні добре розкривають вплив особистих ресурсів та мотивацію до політичної участі. У дослідженні я використовую бінарну логістичну регресію. Методологія дослідження має своє обмеження, яке пов'язане з тим, що ми використовуємо результати опитування громадської думки, де явка на виборах в опитуванні відрізняється від фактичного рівня явки.

Результати. На рисунку 3 можна простежити чітку закономірність, що люди похилого віку набагато активніші щодо участі на виборах, ніж молодь (рис.3). Наприклад, 37,6% людей у віці 18 – 29 років відвідали виборчі дільниці під час останніх національних виборів, порівняно з 70,6% явки людей, старших за 50 років. Розрив між молодими та літніми людьми складає 33%, що вказує на досить велику диспропорцію в участі на виборах різних вікових груп. Разом з тим, люди у віці 50+ були більш залучені до будь-якої діяльності керованою елітою у порівнянні з віковою групою 18 – 29 років (18,3% до 14,1%). З іншого боку, молодь більш схильна до дій, які кидають виклик еліті (участь у позавиборчих активностях), але ця різниця не є суттєвою у порівнянні з категорією людей похилого віку. Однак, якщо порівняти участь молоді в організації та підписанні петицій, то українська молодь досить слабо використовує цей інструмент позавиборчої активності (12,3%) у порівнянні з своїми однолітками у Польщі (41,8%) [35].

Аналіз зведених статистичних даних не дозволяє нам з'ясувати чи громадяни, які проявляють політичну активність у позавиборчих формах, одночасно голосують на виборах або задіяні до участі в різних організаціях. Тому, щоб виявити чи існує взаємозв'язок між різними формами політичної участі ми застосуємо бінарну логістичну регресію.

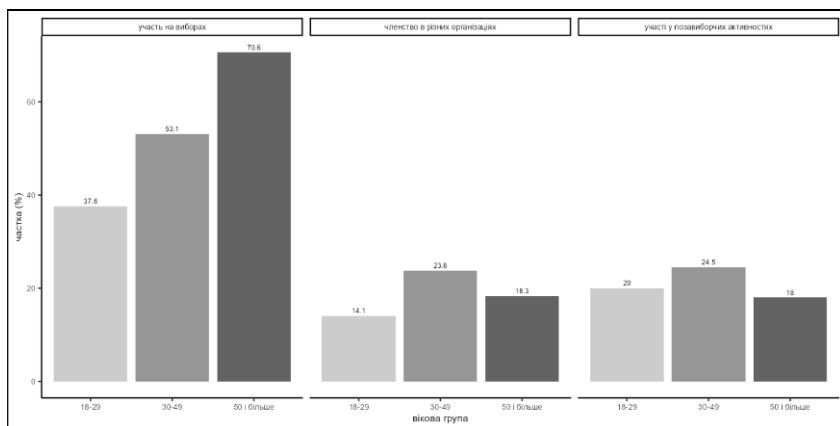

Рис. 3. Різниця в участі між молодими та старшими категоріями виборців в Україні.

Джерело: побудовано автором на основі даних WVS Wave 7 (Україна 2020) [WVS].

Результати регресійного аналізу виражені через відношення шансів, які є більш прийнятними для інтерпретації представлені у таблиці 1. Аналіз результатів вказує на те, що участь на останніх виборах не має статистично значущого впливу, тоді як політичні дії, спрямовані елітою (*elite-directed participation*) мають позитивний вплив на участь, що кидає виклик еліті (*elite-challenging activities*). Таким чином ми можемо стверджувати, що ті, хто практикує традиційні форми політичної участі теж практикують менш традиційні форми політичної участі.

Таблиця 1

Результати бінарної логістичної регресії

	Участь на виборах		Членство в організаціях		Позавиборча активність	
	<i>Odds Ratios</i>	<i>CI</i>	<i>Odds Ratios</i>	<i>CI</i>	<i>Odds Ratios</i>	<i>CI</i>
(Константа)	0.13 ***	0.04 – 0.40	0.01 ***	0.00 – 0.06	0.07 ***	0.01 – 0.31
Членство в організаціях	0.93	0.60 – 1.45			2.52 ***	1.61 – 3.93

Позавиборча активність	0.78	0.50 – 1.19	2.53 ***	1.62 – 3.96		
Участь на виборах			0.89	0.57 – 1.40	0.78	0.50 – 1.20
Гендер [чоловік]	0.79	0.55 – 1.13	1.51 .	0.98 – 2.31	0.66 .	0.43 – 1.01
Вік	1.03 ***	1.02 – 1.04	1.01	0.99 – 1.03	0.99	0.98 – 1.01
Освіта [середня]	1.20	0.60 – 2.38	1.84	0.62 – 6.87	1.29	0.49 – 3.86
Освіта [вища]	1.22	0.64 – 2.29	2.70 .	1.00 – 9.48	1.65	0.69 – 4.63
Соціальний клас (суб.) [робітничий клас]	0.77	0.43 – 1.35	3.56 **	1.46 – 10.13	1.96	0.90 – 4.67
Соціальний клас (суб.) [середній клас]	0.82	0.46 – 1.42	4.70 **	1.99 – 13.12	2.57 *	1.22 – 5.99
Соціальний клас (суб.) [вищий клас]	0.19	0.01 – 1.75	19.73 *	1.81 – 483.45	2.17	0.21–22.97
Інколи відвідую релігійні служби	1.62 .	0.98 – 2.71	1.01	0.56 – 1.87	1.45	0.78 – 2.81
Часто відвідую Релігійні служби	2.27 **	1.32 – 3.95	0.67	0.34 – 1.30	0.95	0.48 – 1.95
Цікавлосся політикою	3.48 ***	2.35 – 5.23	1.66 *	1.06 – 2.61	2.87 ***	1.86 – 4.44
Важливість демократії	1.56	0.93 – 2.60	0.83	0.46 – 1.54	0.92	0.50 – 1.74

Політична довіра	0.62 *	0.42 – 0.91	2.26 ***	1.45 – 3.52	0.96	0.60 – 1.51
Спостережень	685		685		685	
R ² Tjur	0.162		0.145		0.122	
AIC	841.029		623.835		655.274	
: ' 0.1 * $p<0.05$ ** $p<0.01$ *** $p<0.001$						

Джерело: розрахунки автора на основі даних WVS Wave 7 [23].

Однак тут варто звернути увагу на те, що вплив участі на виборах є непереконливим. Тобто ми не можемо стверджувати, що ті хто ходять на вибори практикують інші форми політичної участі. Таким чином ми не маємо емпіричних доказів щодо того, що участь на виборах є формою заміщення чи взаємодоповнення інших форм політичної участі. Незважаючи на це, існують емпіричні докази того, що взаємозв'язок між *elite-directed participation* та *elite-challenging activities* є взаємодоповнюючими формами політичної участі. Тоді як участь на виборах є окремою формою політичної участі. Більше того, часте відвідування релігійних служб, вік, політичний інтерес та низький рівень політичної довіри позитивно впливають на участь у виборах, а належність до середнього класу та інтерес до політики позитивно впливає на політичну активність, спрямовану на виклик еліті (*elite-challenging activities*). Вплив цих змінних вказує на існування чітких груп респондентів, яким більш притаманна одна форма політичної участі ніж іншим.

Розглянемо більш детальніше ефекти змінних, які є статистично значущі на допустимому рівні. Ймовірність взяти участь на парламентських виборах для виборців, які не цікавляться політикою, не мають політичної довіри та ніколи не відвідують релігійні служби складає 18% для виборця віком 18 років, 24% для виборця віком 29 років й 37% для виборця віком 50 років (рис. 4).

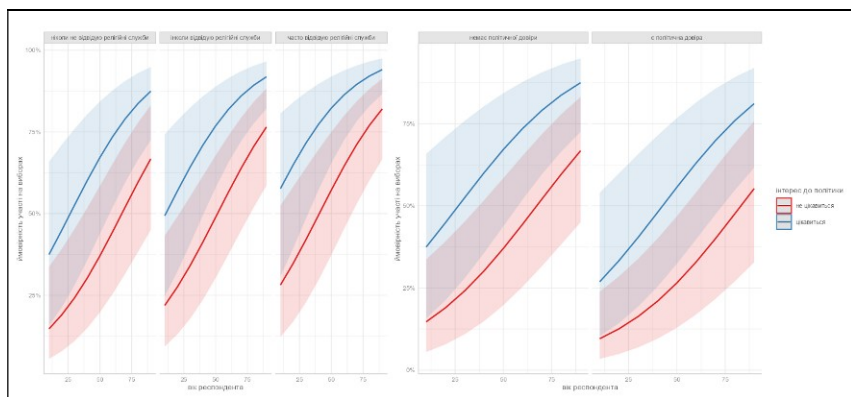

Рис. 4. Граничні ефекти¹ віку респондентів, інтересу до політики, політичної довіри та відвідування релігійних служб на участь у парламентських виборах в Україні.

Джерело: побудовано автором на основі даних WVS Wave 7 (Україна 2020) [23].

Тоді як для виборців, які не цікавляться політикою, але мають політичну довіру ймовірність участі на національних виборах суттєво знижується (для виборців 18 років – 12%, для 29 років – 16%, для 50 років – 27%). Зовсім інша ситуація щодо ймовірної участі у виборах простежується для виборців які цікавляться політикою і не мають політичної довіри (для виборців 18 років – 32%, для 29 років – 40%, а для 50 років – 56%).

Вплив змінної щодо відвідування релігійних служб посилює ефект участі у національних виборах. Для виборців які не цікавляться політикою та інколи відвідують релігійні служби, а також для виборців які не мають політичної довіри та інколи відвідують релігійні служби ймовірність участі у виборах ідентична і становить 27% для виборця віком 18 років, 34% для виборця віком 29 років й 49% для виборця віком 50 років. Разом з тим якщо виборець активно відвідує релігійні служби та не цікавиться політикою ймовірність участі у виборах зростає (для виборців 18 років – 34%, для 29 років –

¹ При обчисленні граничних ймовірностей ми враховуємо значення всіх інших незалежних змінних у моделі, які дорівнюють їхнім середнім значенням у всьому масиві даних.

41%, а для 50 років – 57%). Водночас для виборців які цікавляться політикою, але ніколи не відвідують релігійні служби ймовірність участі суттєво зростає у всіх вікових категоріях (для виборців 18 років – 44%, для 29 років – 52%, а для 50 років – 67%). Якщо зберігається цікавість до політики та зростає відвідуваність релігійних служб то ймовірність участі у національних виборах зростає у геометричній прогресії (для виборців, які інколи відвідують релігійні служби ймовірності складають: для 18 років – 56%, для 29 років – 64%, а для 50 років – 77%, а для тих, хто часто відвідує релігійні служби відповідно: для 18 років – 64%, для 29 років – 71%, а для 50 років – 82%).

Якщо відчуття політичної довіри не підкріплене відвідуванням релігійних служб, то ймовірність участі таких людей суттєво знижується. Наприклад, для тих хто не має політичної довіри та ніколи не відвідує релігійні служби ймовірність участі у виборах складає 12% для виборця віком 18 років, 16% для виборця віком 29 років й 27% для виборця віком 50 років, для тих хто інколи відвідує релігійні служби відповідно 18%, 24% та 37%. Натомість, якщо виборець не має політичної довіри та часто відвідує релігійні служби то ймовірність участі у виборах суттєво зростає і становить 34% для виборця віком 18 років, 41% для виборця віком 29 років й 57% для виборця віком 50 років. Таким чином, інтерес до політики та відвідуванням релігійних служб мають сильніший вплив порівняно з віком та політичною довірою, про що свідчать вираховані ймовірності й крутіші нахили відповідних графіків.

Ймовірність участі в різних організаціях (*elite-directed participation*) для виборців, які належать до робітничого класу, мають політичну довіру та цікавляться політикою, складає 18%, тоді як для тих хто не цікавиться політикою така ймовірність складає 12%, а хто не має політичної довіри – 11% (рис. 5). Для виборців, які належать до середнього класу, мають політичну довіру та цікавляться політикою, ймовірність участі складає 23%, тоді як для тих хто не цікавиться політикою така ймовірність складає 15%, а хто не має політичної довіри – 11%. Тут політична довіра відіграє ключову роль, оскільки вона детермінує готовність брати участь виборців в діяльності організацій, які керовані елітою. Якщо виборець належить до вищого класу, має політичну довіру та цікавиться політикою, то ймовірність участі у різних формах організацій складає 55%, а ті

виборці, які не мають політичної довіри, але цікавляться політикою, така ймовірність сягає 35%. Таким чином, інтерес до політики має найбільший ефект, який суттєво впливає на участь у різних формах організацій, тоді як політична довіра має найширші довірчі інтервали, що свідчить про меншу точність ймовірностей.

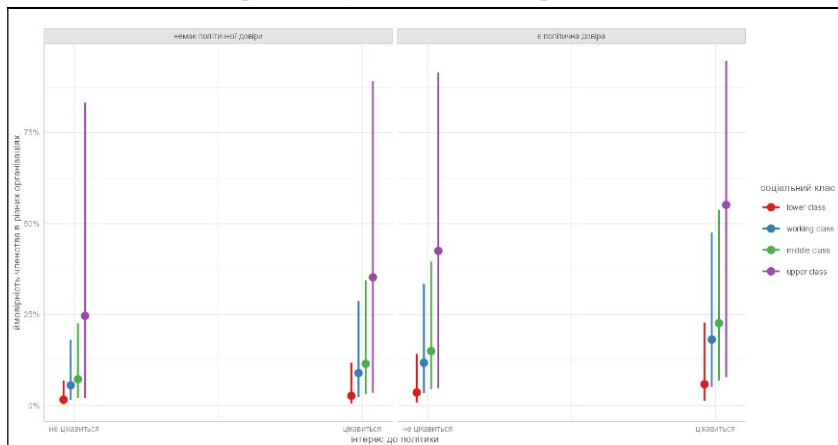

Рис. 5. Граничні ефекти соціального класу, інтересу до політики та політичної довіри на членство в різних організаціях в Україні.

Джерело: побудовано автором на основі даних WVS Wave 7 (Україна 2020) [23].

Ймовірність участі у позавиборчих активностях вища серед жінок, ніж серед чоловіків незалежно від суб'єктивної соціальної самоідентифікації та інтересу до політики (рис. 6). Наприклад, для жінок, які належать до нижчого класу і цікавляться політикою, ймовірність участі складає 13%, тоді як для чоловіків – 9%. Для жінок, які належать до робітничого класу і цікавляться політикою така ймовірність зростає до 23%, тоді як для чоловіків – 16%. Для жінок, які належать до середнього класу і цікавляться політикою така ймовірність зростає до 28%, тоді як для чоловіків – 20% (тобто кожен п'ятий). Цікаво, що жінки, які репрезентують вищий клас і водночас цікавляться політикою мають практично однакову ймовірність участі у позавиборчих активностях що й представниці робітничого класу (24%), тоді як серед чоловіків така ймовірність складає 18%. Таким чином респонденти, які самоідентифікують себе

із середнім класом та цікавляться політикою демонструють найбільш значущий позитивний ефект щодо участі у позавибірчих активностях. Незважаючи на те, що гендер має помітну різницю, довірчі інтервали значно перекриваються, що свідчить про меншу впевненість у цьому впливі порівняно з соціальним класом або зацікавленістю політикою.

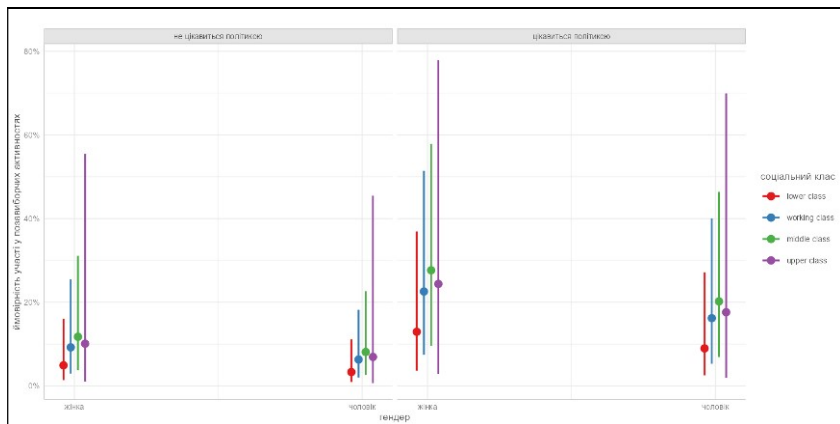

Рис. 6. Граничні ефекти соціального класу, інтересу до політики та статі на участь у позавибірчих активностях в Україні.

Джерело: побудовано автором на основі даних WVS Wave 7 (Україна 2020) [23].

Підсумовуючи, можна сказати, що результати, отримані на індивідуальному рівні, вказують на те, що явка на виборах залишається автономною формою політичної участі, тоді як *elite-directed participation* та *elite-challenging activities* доповнюють одна одну. Тобто ми не можемо стверджувати що, люди які активно голосують на виборчих дільницях одночасно займаються іншими видами політичної участі. Якщо порівняти наші результати дослідження з результатами отриманими на прикладі країн Вишеградської групи [31], то виявляється, що явка на виборах в Україні не взаємодоповнює і не заміщує інші форми політичної участі, на відміну від країн Вишеградської групи, де різні форми політичної участі доповнюють одна одну. Це наштовхує нас на роздуми про те, що потрібно більше уваги приділити змінним, які вимірюють політичну

культуру громадян та прослідкувати чи не відбулося якихось змін в часі у формах політичної участі.

Висновки. Участь у виборах у посткомуністичних країнах є предметом широкого наукового дослідження, що зосереджується на різних чинниках, які впливають на явку виборців у цих перехідних демократіях. Вивчення електоральної та позавиборчої участі в посткомуністичних країнах виявляє складну взаємодію історичної спадщини, соціально-економічних чинників та політичної динаміки, що розвивається. Зниження явки виборців в Україні та інших країнах Східної Європи можна пояснити складною взаємодією історичних, інституційних та соціально-політичних факторів. Розуміння цих елементів має вирішальне значення для вирішення проблем демократичної участі в цьому регіоні. Таке зниження вимагає ретельного вивчення виборчих систем та їхнього впливу на участь, щоб визначити потенційні реформи, які могли б поживити залучення виборців.

У перші роки після падіння комуністичних режимів явка виборців у країнах Східної Європи була напрочуд високою, що відображало палке бажання громадян долучитися до демократичних процесів і відстоювати свої новознайдені свободи. Однак цей початковий ентузіазм не став довготривалим. З кожними наступними виборами спостерігається помітне і стійке зниження рівня участі у виборах. Ця тенденція піднімає важливі питання про чинники, що сприяють апатії та розчаруванню виборців у регіоні, а також про ширші наслідки для демократичного врядування та громадянської активності у східноєвропейських суспільствах.

У своєму дослідженні я намагався протестувати різні форми політичної участі в Україні і з'ясувати чи існує взаємодоповнення чи заміщення цих форм політичної участі. Вплив низки змінних на явку на виборах та менш традиційні форми політичної участі вказує на існування окремих груп людей, які не перетинаються в процесі реалізації обраної форми політичної участі. Це спонукає до наступних досліджень, оскільки теорії політичної участі вказують на те, що політично активні люди мають подібні причини та мотивацію до участі в політичному житті.

Підсумовуючи, можна сказати, що отримані результати не спростовують тезу про взаємодоповнення форм політичної участі, а тільки вказують на те, що явка на виборах є окремою формою

політичної активності громадян в Україні, яка слабо корелює з іншими формами політичної участі.

Додаток 1.

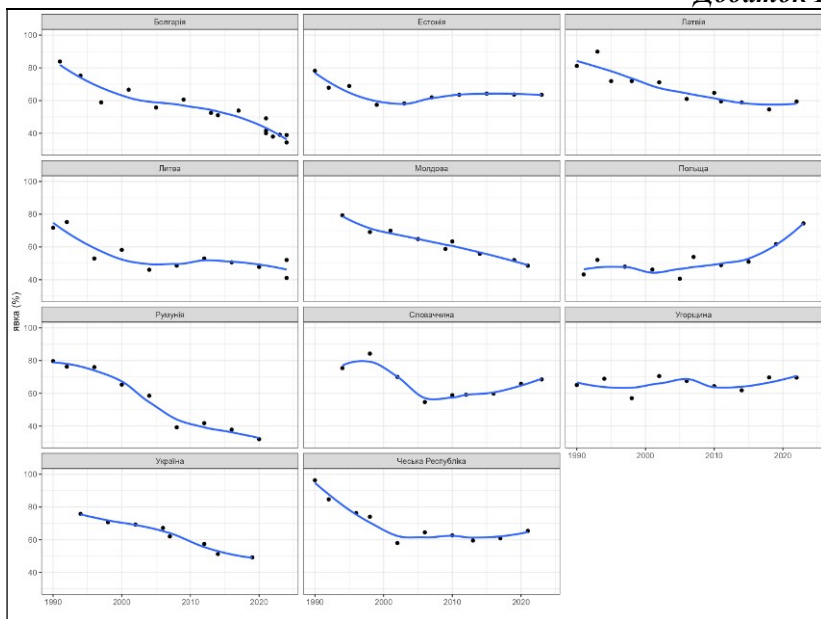

Рис. Падіння явки на парламентських виборах у країнах Східної Європи (1990-2024).

Джерело: побудовано автором на основі IDEA Voter Turnout Database.

Джерела:

1. Дані національного екзит-полу 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/dani-natsionalnogo-ekzit-polu2019-shchodo-rezultativ-vivoriv-doverkhovnoi-radi-ukraini-stantom-na-2000> (дата звернення 21.11.2024).
2. Лебедюк В.М. Регіональні особливості динаміки розвитку політичних партій у Рівненській області. *Політичні партії і вибори : українські та світові практики*: зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 2. С. 38-59.

3. Місцеві вибори 2020: аналіз вікової структури виборців. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/mestnye_vybory_2020_analiz_vozrastnoy_struktury_izbirateley.html (дата звернення 21.11.2024).
4. Остапець Ю. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний вимір : дис. ... докт. політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Ужгород, 2016. 550 с.
5. Перегуда Є., Корнієвський О., Дмитро Г. Громадянська освіта як фактор подолання абсентеїзму в Україні. *Політичні дослідження*. 2022. № 1 (3). С. 99–120.
6. Підсумки Національного екзит-полу 2014. URL: <https://dif.org.ua/article/parlamentski-vibori-2014-pidsumki-natsionalnogo-ekzit-polu> 2014 (дата звернення 21.11.2024).
7. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
8. Солодько Ю., Оксамитна С. Динаміка соціально-класової самоідентифікації в Україні: зміни в структурі та дискурсі. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2021. Том 4. С. 3-17.
9. Татай Е. Динаміка розвитку формальної політичної участі в Україні в період 2014-2019 років. *Політичне життя*. 2021. № 1. С. 41-51.
10. Центральна виборча комісія України. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini.html (дата звернення 10.12.2024).
11. Шайгородський Ю. Електоральна активність як індикатор суспільної консолідації. *Політичне життя*. 2023. № 1. С. 45-52.
12. Bernhagen P., Marsh M. Voting and Protesting: Explaining Citizen Participation in Old and New European Democracies. *Democratization*. 2007. Volume 14. Issue 1. P. 44–72.
13. Bhatti Y., Dahlggaard J., Hansen J., Hansen K. Getting out the vote with evaluative thinking. *American Journal of Evaluation*, 2015. Volume 36. Issue 3. P. 389-400.
14. Birch S. Perceptions of electoral fairness and voter turnout. *Comparative Political Studies*. 2010. Volume 43. Issue 12. P. 1601-1622.
15. Blais A. The Motivation to Vote: Explaining Electoral Participation. Vancouver: University of British Columbia Press, 2020. 156 p.

16. Comşa M. Turnout decline in romanian national elections: is it that big?. *Studia Universitatis Babes-Bolyai Sociologia*. 2015. Volume 6. Issue 2. P. 59-84.
17. Demetriou K. Democracy in Transition: Political Participation in the European Union. 2013. 289 p.
18. Ekman J., Amna E. Political participation and civic engagement: towards a new typology. *Human Affairs*, 2012. Volume 22. Issue 3. P. 283-300.
19. European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC) ESS round 6 – 2012. Personal wellbeing, Democracy. Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. 2023.
20. Fernandez F. Turnout for what? do colleges prepare informed voters? *Educational Researcher*. 2021. Volume 50. Issue 9. P. 677-678.
21. Fieldhouse E., Cutts D., Bailey J. Who cares if you vote? partisan pressure and social norms of voting. *Political Behavior*. 2020. Volume 44. Issue 3. P. 1297-1316.
22. Gaby S. The civic engagement gap(s): youth participation and inequality from 1976 to 2009. *Youth & Society*. 2016. Volume 49. Issue 7. P. 923-946.
23. Haerpfer C., Inglehart R., Moreno A., Welzel C., Kizilova K., Diez-Medrano J., M. Lagos P. Norris, E. Ponarin, B. Puranen (eds.). 2022. World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile version 5.0. Madrid, Spain, Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat.
24. Hajnal Z., Lajevardi N., Nielson L. Voter identification laws and the suppression of minority votes. *The Journal of Politics*. 2017. Volume 79. Issue 2. P. 363-379.
25. Karp J., Banducci S. Party mobilization and political participation in new and old democracies. *Party Politics*. 2007. Volume 13. Issue 2. P. 217-234.
26. Kostadinova T. Voter turnout dynamics in post-communist europe. *European Journal of Political Research*. 2003. Volume 42. Issue 6. P. 741-759.
27. Kostadinova T., Power T. Does democratization depress participation? voter turnout in the latin american and eastern european transitional democracies. *Political Research Quarterly*. 2007. Volume 60. Issue 3. P. 363-377.

28. Kostelka F., Blais A. The generational and institutional sources of the global decline in voter turnout. *World Politics*. 2021. Volume 73. Issue 4. P. 629-667.
29. Letki N. Socialization for Participation? Trust, Membership, and Democratization in East-Central Europe. *Political Research Quarterly*. 2004. Volume 57. Issue 4. P. 665-79.
30. Northmore-Ball K. Increasingly unequal turnout in eastern european new democracies: communist and transitional legacies versus new institutions. *Electoral Studies*. 2016. Volume 42. Issue 2. P. 188-200.
31. Nový M. Electoral and Non-Electoral Participation in the Visegrad Countries: Complements or Substitutes? *East European Politics and Societies and Cultures*. 2014. Volume 28. Issue 4. P. 863-886.
32. Pacek A., Pop-Eleches G., Tucker J. Disenchanted or discerning: voter turnout in post-communist countries. *The Journal of Politics*. 2009. Volume 71. Issue 2. P. 473-491.
33. Pop-Eleches G., Tucker J. Associated with the past?. *East European Politics and Societies and Cultures*. 2012. Volume 27. Issue 1. P. 45-68.
34. Powell E., Tucker J. Revisiting electoral volatility in post-communist countries: new data, new results and new approaches. *British Journal of Political Science*. 2013. Volume 44. Issue 1. P. 123-147
35. Shevchuk D., Lebediuk V., Matuskevych T. Youth civic education in times of post-truth: cultural values aspect, Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth. *Youth Voice Journal*. 2023. Vol. III. P. 27-37.
36. Smith M. The inequality of participation: re-examining the role of social stratification and post-communism on political participation in Europe. *Czech Sociological Review*. 2009. Volume 45. Issue 3. P. 487-518.
37. Stockemer D., LaMontagne B., Scruggs L. (2013). Bribes and ballots: The impact of corruption on voter turnout in democracies. *International Political Science Review*. 2013. Volume 34. Issue 1. P. 74-90.
38. Tambe E. Who does not vote and why? implication for new democracies. *Elections - A Global Perspective*. 2019
39. Voter Turnout Database. IDEA. <https://www.idea.int/data-tools/data/voter-turnout-database>.
40. Wattenberg M. Where Have All the Voters Gone? Cambridge: Harvard University Press. 2002. 224 p.

41. White S., McAllister I. Turnout and representation bias in post-communist europe. *Political Studies*. 2007. Volume 55. Issue 3. P. 586-606.
42. Wicks R., Wicks J., Morimoto S., Maxwell A., Schulte S. Correlates of political and civic engagement among youth during the 2012 presidential campaign. *American Behavioral Scientist*. 2013. Volume 58. Issue 5. P. 622-644.
43. Wray-Lake L., Hart D. Growing social inequalities in youth civic engagement? evidence from the national election study. *Political Science and Politics*. 2012. Volume 45. Issue 3. P. 456-461.

Наукове видання

**Політичні інститути та процеси в Україні
в кінці XX – на початку XXI століть**

Колективна монографія

Загальне редагування – Юрій Остапець, Маріан Токар

Виготовлення оригінал-макету – М. Токар

Підписано до друку 05.02.2025 р.
Формат 60х84/16. Гарнітура «Times». Ум.-др. арк. 28,4.
Папір офсетний. Друк офсетний. Наклад 100 прим.
Замовл. № 245К.

ТОВ «РІК-У» 88006
м. Ужгород, вул. Карпатської України, 36
e-mail: print@rik.com.ua

Свідоцтво: Серія ДК № 5040
від 21 січня 2016 року

П-50 Політичні інститути та процеси в Україні в кінці XX – на початку XXI століть: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бортніков, В. Бурдяк, М. Готра, В. Дудінський, І. Дудінська, М. Зан, Н. Кононенко, А. Круглашов, В. Лебедюк, Ю. Остапець, М. Палінчак, Н. Ротар, Н. Сабадаш, Д. Стебляк, І. Тодоров, М. Токар, Т. Федорчак, К. Червеняк, М. Шелемба]; Каф. політ. і держупр.; Каф. соціології та соц. роб.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2025. 488 с.

ISBN 978-617-8390-66-2

Пропоноване видання колективу авторів підсумовує дослідження актуальних питань політичних інститутів та процесів в Україні в контексті демократичної практики суспільно-політичних і публічно-управлінських відносин. Колективна монографія фокусує увагу на зміні соціально-політичного ландшафту в Україні в надскладних умовах криз, війни та гео-політичної турбулентності. Це третє видання з трилогії про політичні інститути та процеси, ініційованої редакторами. Раніше побачили світ колективні монографії «Теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів» (Ужгород, 2022) й «Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XXI століття» (Ужгород, 2023).

Видання стане в нагоді всім, хто цікавиться вивченням політичних інститутів та процесів, дослідженням питань розбудови і взаємовідносин держави й громадянського суспільства, публічно-управлінських відносин, державної політики і розвитку демократії в Україні та світі.

УДК 323.22/.28(477)"19/20":316.42